

Farledsfyren - i skuggan av de stora

Johan Stiernspetz

I många böcker finns de stora angringsfyren beskrivna i bild och ord. De utgör ett fantastiskt arv från en nu mer och mer avlägsen tid. Som en efterlämning av utförda storverk, många gånger med tanke på när de byggdes, och i vilken karg miljö utan bekvämligheter eller energiförsörjning. När gps-satelliterna kom på plats i rymden banade de väg för en revolution inom navigationen till lands, sjöss och i luften. Radarn blev nu också så integrerad med datasystemen att vi inte klarar oss utan den.

När den digitala navigeringen började bli avancerad och tillgänglig för alla, stod det klart att den skulle slå ut behovet av våra stora angringsfyren. Driften, med personal och underhåll kom snabbt upp på agendan som plågsamma kostnadsposter som inte var nödvändiga, och resten vet vi.

Vår långa kust har successivt släckts ned och de karaktäristiska välkomnande ljusblxtarna har försvunnit med historien.

I skuggan av de stora fyrplatserna finns en kategori blinkande fyren som inte kommer fram mer än kanske på suddiga semesterbilder eller skildringar av kanotfärder i skärgården. Dessa som natt efter natt blinkar sin information om farledens sträckning, sommar som vinter, och står strategiskt placerade på uddar och skär, i kanaler, insjöar och vikar.

Farledsfyren beskrivs inte ofta, eftersom deras arbete inte är fullt lika dramatiskt som i ytterskärgårdens stora leder.

Mina barn, killar på nu 18 och 14, har växt upp i en värld med datorer som en naturlig beståndsdel hemma och i skolan, internet och gps-navigation i sina mobiler. Allt de har drivs med el och från ett vägguttag.

Jag berättade för dem om gasfyren ute i S:t Anna skärgård som jag upplevde när jag växte upp. Gas? sa de och såg tvivlande ut. Varför det, fanns inte el...är du så gammal, pappa? Nä, 52 är väl inte gammalt, men jag berättade om höga kostnader och svårigheter med att dra ut el så långt i skärgården, och att fördelen med AGA-fyren var att de mer eller mindre inte behövde någon service på ett år efter att man fyllt på gas. De nickade, men hade svårt att förstå att något kunde fungera utan hjälp av elektronik..!

Farledsfyren, deras långa tjänstgöring till trots, är inte undantagna moderniseringen som pågår. Driftsäkra gasdrivna klippapparater och linssystem i glas ersätts i en rasande takt av solpaneler, ackumulatorer och små fyrlyktor av akryl. Och snart försvinner de sista järnkurarna med sitt hemlighetsfulla inre långt bak till historiens hörn.

Jag tänkte, som nybliven medlem i Svenska Fyrsällskapet, berätta om ett tillfälle när jag på nära håll själv fick se denna geniala gasuppfinnning i arbete långt ute i kustbandet, hos hemvisten av ensfyren på Stora Högholmen utanför Hafjärden i S:t Anna Skärgård. För 30 år sedan. Håll till godo.

S:t Anna Yttre skärgård

Fyrarna på Stora Högholmen, i småbåtsleden ute i S:t Anna skärgård stod på plats när jag kom ut dit första gången när jag var 11 år 1970. Vi passerade holmen på väg ut till en ö där vi via pappas kontakter skulle få låna en fiskestuga ett par veckor. Pappa hade berättat om gasfyrarna som skötte sig själva, och här stod de, en liten kort mitt uppe på höjden, vit och röd, och en vitmålad lång på den södra änden av ön. Jag såg den svarta fönsterslitsen på båda fyrarna, och jag hade velat se dem blinka med sin gas, men det var en strålande sommardag så naturligtvis höll de inne med sin hemlighet.

När vi kom ut till Stora Gråskär såg man fyren högst upp västerut. Och till min besvikelse fanns inga fönster i fyrkuren åt vårt håll. Inga blinkande fyrar, vad var detta? Från en ö ska man se fyrar ansåg jag, 11-åringen...

När vi kom upp första dagen på öns högre del och tittade ut över havet, såg jag två fyrar till ute mot horisonten. I sydost sa sjökortet att här var Sandsänkan i Gryts skärgård, stående på ett grund. Jag kollade i kikaren. Magiskt, en utomskärs stående fyr, en ensam väktare utan el, långt ut, på en konisk botten-gjutning på ett grund helt i vattenlinjen...

Fyren var svartmålad, och uppe på balkongen stod fyrkuren, vit. Jag kunde se den svarta slitsen av fönster, och sjökortet sa att den hade sina sektorer 180 grader rakt österut ... och en oförstärkt sektor västerut ... men skämd just åt vårt håll, förbaskat också! I nordost upptäckte jag Norra Fällbådan, enligt sjökortet en kassunfyr (grundet under vattnet till skillnad från Sandsänkans lilla klippa) utanför Arkösund. Också den en yttre farledsfyr, med ljudpipa som drevs av

vågorna. Den stod från vår ö betraktat på horisonten, målad orange i botten, svart mitt på och vit fyrkur högst upp (fyren byggd 1955 har jag sett senare). Och med sektorer riktade bort från oss. Jag var besviken. Inte en angöringsfyr (Häradsskär var bakom Harstena söderut i Gryts skärgård, dold av öar), och inte ett blink att skåda kvällstid.

Den första natten satt jag envist med kikaren mot Sandsänkan. Inte ens ett litet läckage av ljus mot mig. Fällbådan? Inte ett blänk. Nä, jag hörde ibland vid rätt vind eller stiltje de små tuten från ljudpipan som dyningen satte fart på, men annars ... inget.

Ensfyrarna på Stora Högholmen

Flera år senare var vi som vanligt ute på Gråskär. Denna gång sent på sommaren, i augusti. Pappa gillade sena semestrar, och denna augusti var vädret strålande.

Stora Högholmen Nedre.

Fototekniken beskrivs på nästa sida.

Stora Högholmen Övre i det magiska kvällsljuset.

Värmen dallrade i luften, och vissa dagar på vardagen övade F13, Bråvallas flygflottilj i Norrköping, räddning av piloter med vertolhelikopter i Hafjärden innanför vår ö. Gratis underhållning i kikaren.

Jag var nu 20 år, och seriös fotograf med eget fotolab och för tillfället experimenterande med svartvit infrarödkänslig film som gav fantastiska effekter på himmel och växtlighet. Efter att i flera år ha varit den som kört vår lilla båt kors och tvärs, kunde jag nu vattnen med slutna ögon. Området var på sjökortet ofullständigt angivet för flottan hade sina hemliga leder här, så grynnorna var inlärd av ålfiskaren Sven som vi lånade stugan av.

En kväll, när månskenet skulle göra navigeringen enkel, tog jag mina Nikonkameror och stativet för att innan solen gick ned fotografera fyrarna på och runt Stora Högholmen. Det var med spänning jag angjorde ön på östra sidan där det fanns vikar i klipporna där bå-

ten kunde dras upp. Det luktade ljung, enbuskar och tång då jag knöt fast förtampen runt en stor sten. Ovanför mig på högsta bergsknallen såg jag det röda taket på den övre fyrkuren, och jag tog utrustningen och klättrade raskt upp till mitt mål.

Så stod jag där, med utsikt över hela området med en varm bris i ansiktet. Hafjärden med ett enormt glitter av den låga solen västerut, en djupnande blå himmel söderut mot Harstena vid horisonten, och norrut leden mot Aspöja bland de skogbeklädda öarna. Fyren stod på ett fundament av betong, en järntrappa med räcke, och så fyrkuren, en rund historia i järn.

Söderut, nere vid vattnet, stod den nedre ensfyren med samma typ av järnkur och fönsterrad, vitmålad på ett högt betongfundament. Ytterligare söderut, någon kilometer, Ådkobb. Också där en farledsfyr, med en AGA-fyrlykta och färgsektorer satta på distanshållare,

alltihop på en stång ovanpå ett vitt betongfundament med plats för gascylindrarna.

Här var jag nu på Stora Högholmen, en 20-årig fyrnörd, redo för att se vad som hände när solen gick ned. Jag monterade kameran med sitt svartfilter för att bara få in infrarött ljus till filmen, och fotograferade båda fyrarna i det sneda kvällsljuset medan tärnorna förde liv på andra sidan ön. När jag var nöjd fortsatte jag med bilder på vanlig färgfilm.

När jag tyckte jag tagit det jag ville ha, klättrade jag upp på den övre lilla fyren som jag ansåg vara "min", och inväntade skymningen. Där satt jag, i den ljumma brisen som höll på att avta med den nedgående solen, med ljuset varmt i ansiktet och med ryggen mot min AGA-fyr. Solen sjönk långsamt under horisonten, medan en stor segelbåt slog i den stilla vinden nedanför mig i båtleden. När solen försvann ned under horisonten, ställde jag mig på knä framför fönsterraden i fyrkuren, nyfiken på vad som hände därinne.

INGENTING!

Nähä, ja, kanske var det så att den svarta staven i solventilen behövde kyla av lite efter dagens spiklara solsken. Så jag gled runt och satte mig med ryggen mot den varma fyrkuren och betraktade den djupnande blå skymningen med det magiska ljuset över skärgården. Några strandkator pilade förbi nere tätt över vattnet.

Jag vet inte hur länge jag satt där, men plötsligt blev jag uppmärksam på ett tunt ljud som kom från plåten bakom mig. "Ting...tick, ting...tick". Jag tittade ned mot den södra fyren. Där lyste nu långa, utdragna kraftiga ljusblänck, och Ådkobb knattrade på i en annan serie.

Jag svängde runt på mitt smala fundament så jag höll på att trilla ned från

de två metrarna till klippan. Sablar, jag märkte aldrig när fyren slog på. Där inne, i mitten av fyren på ett runt metallbord, stod klippapparaten monterad. Runt brännaren satt linsmontaget som en kaffebruk med de smala glasprismorna som förstärkte ljuset norr- och söderut längs leden, och mot mig en rad små fönster med den oförstärkta sektorn. Och i mitten, den v-formade flamhållaren där en klar, vit alldeles stilla platt låga med för mig förvånande starkt ljus tändes på bråkdelen av en sekund, och försvann lika snabbt, korta blänck för att skilja den ifrån och överlappa den nedre fyrens utdragna långa blänck. I bakgrunden från innanmätet, målat med mörkbrunt rostskydd, tronade acetylgasbehållarna på rad, sammankopplade i en gasväxel med en manometer och gaskranar. Äntligen, en AGA-fyr i drift.

Och jag stod PÅ den!

Senare fick jag klart för mig hur genialisk klippapparaten var, och vilken enkelhet Gustaf Dahlen hade arbetat med.

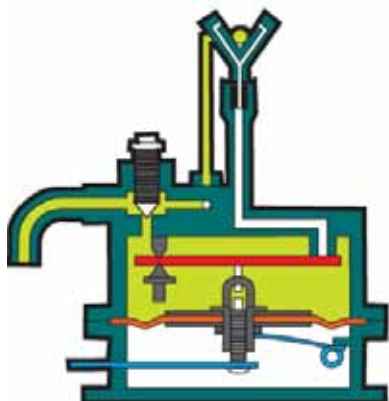
Den där kvällen ansåg jag att gasfyrar var de sanna "proffsfyrarna", de som stod ensamma ute i kustbandet och bara arbetade på, med lite översyn, kärlek och gaspåfyllning en gång om året. Och ja, säkert kostnadskrävande.

Service

Vid ett tillfälle såg jag Sjöfartsverkets servicefartyg ligga på farledssidan nedanför Stora Högholmens övre fyr. I kikaren kunde vi se hur de hade lagt ut en rädda på den sluttande klippan uppifrån fyren och ned till båten, och jag kunde se dörren på vid gavel. På grund av att vi var på väg åt ett annat håll var det inte läge att åka dit, något som gjorde mig sur i ett par dagar.

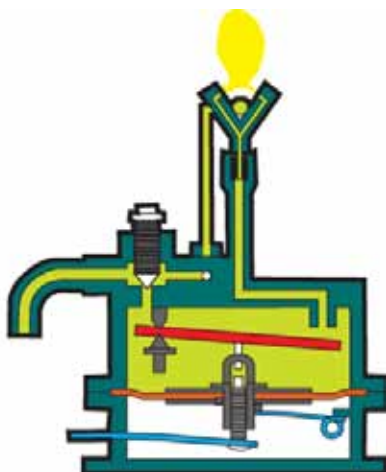
Gasbehållarna transporterades längs

Klippapparaten i genomskärning.

En dosa, skild i mitten av ett membran (orange). I utrymmet under membranet fanns en fjäder som balanserade membranet i ett neutralt läge. I utrymmet ovanför membranet satt en platta (röd), fastsatt i ena hörnet och med sin borte magnetiska ände tätande mot en ventil (också den magnetisk). Gasen (grön) flödade genom en ventil in i dosans övre rum. När trycket ökade av gasmängden, började membranet (orange) buktade nedåt, och drog då med sig fjäderanordningen fästad i ventilplattan (röd). Vid en bestämd dragkraft drogs ventilplattan loss från ventilsåtet och gas strömmade upp till flammhållaren där den omedelbart antändes av en liten evighetslåga. Så sjönk gastrycket, membranet buktade tillbaka och ventilplattan drogs magnetiskt fast mot utloppsventilen och cykeln började omedelbart igen.

Genialiskt, eller hur? Minimalt slitage på de rörliga delarna, gastrycket från cylindrarna som motor.

Genom att med ventilskrivar utanpå klippapparaten reglera in- och utströmmande mängd gas kunde man så ställa fyrens karaktär.

Så nära det var en evighetsmaskin.

Samma lösning med klippapparatsens ventil fanns i solventilen, fast då med en svärtad metallstav som fick agera drivkraft. Belyst med solljus expanderade den svarta metallstaven och tryckte en ventilarm mot ett ventsåte via en fjäder. När soljuset försvann och staven svalnade, drog metallen ihop sig och tog via fjädern med sig metallarmen och voila, gas strömmade igenom systemet ner till klippapparaten.

Som en evighetsmaskin kan nämnas Blockhusuddens farledsfyr, som 1921 utrustades med solventil. 1995 elektrifierades fyren och AGA-utrustningen togs ut. Man konstaterade då att solventilen aldrig hade behövt service på 74 år...

rännan till och från fyren, ett förmodligen ganska omfattande arbete med tanke på olika farledsfyrars läge på skär och öar. Vi såg båten på avstånd utifrån Stora Gråskär hela den dagen, och arbetet var nog ganska tungt, åtminstone med de långa acetylenlängscylindrarna.

Men om fyren fungerade som den skulle (utan att veta antar jag att evighetslågan skulle återtändas, fyrkaraktären kollas tillsammans med annat tekniskt pyssel. Kanske skulle fönstren putsas också!) så skulle den ju arbeta för sig själv ytterligare ett år.

Den där kvällen ute i S:t Anna kunde jag ha ringt till Sjöfartsverket och sökt jobb som servicetekniker i Norrköping med kusten som arbetsfält, men mobilen fanns ju inte. Och jag vet ju inte om det var så romantiskt, men man fick ju vara ute vid havet!

Elektrifierade fyrar fanns bara dit el var dragen i närheten, och dem kände man igen på att ljuset glödde upp snabbt, och sedan glödde av med tydligt eftersläp. Men hos fyrarna i leden ute hos oss i vårt hörn av skärgården gällde gas, och deras ljus kom direkt, för att tvärslockna. Typiskt för en gaslåga.

När jag den kvällen, med kameror och en nöjd själ, gav mig av från Stora Högholmen, slog jag en lov med båten in i farleden. Fyrarnas ljus var vitt och starkt, och efter att ha insupit atmosfären girade jag, till freds med tillvaron och

upplevelsen att äntligen fått sett "mina" fyrar jobba på nära håll, ut mot Stora Gråskär med en stor augustimåne som motljus. Vattnet var spegelblankt, och kryssande mellan uddar och hållmärken åkte jag nästan på tomgång, och funderade på hur man skulle kunna få bygga ett hus på Stora Högholmen...

Epilog

På senare år har jag funderat om utvecklingen kommit ifatt Stora Högholmen. Och jovisst. På en kajakpaddlares hemsida hittade jag bilder tagna för bara några år sedan. Mina fyrkurer i järn var bortforslade, och nu tronade meterhöga, grå cylindrar ovanpå betongfundamenten. Längst upp, små akryllinser, allt drivet med solceller. Fult, effektivt och definitivt inte spännande.

Så mycket för evighetsmaskiner.

Vart AGA-fyrarna tagit vägen med sina klippapparater vet säkert någon av er läsare. Hade jag vetat, hade jag gärna tagit kuren från den övre ensfyren och placerat den vid stranden ute vid vår stuga i Holmsund och återtänd den, åtminstone sommarhalvåret, med gas och allt. Suttit där på fundamentet med ryggen mot den varma järnplåten efter dagens solsken, tittat på tärnorna och väntat på den blå skymningen. Men då hade man väl varit tvungen att registrera den som farledsfyr, men jag hade i alla fall fått kalla mig fyrvaktare.

Den vita acetylenflamman som bildade ljuset i Stora Högholmens övre fyr. Man ser den v-formade flamhållaren snett från sidan, och de två strålarna brinnande gas som möts och bildar en stor flat låga. I botten av v:et röret där evighetsflamman brinner dygnet runt.